

Piotr Złotkowski

Maria Curie-Skłodowska University, Lublin (Poland)

e-mail: piotr.zlotkowski@mail.umcs.pl

<https://orcid.org/0000-0001-5777-2114>

Elementy wschodniosłowiańskie w imiennictwie kobiet warstwy mieszczańskiej i chłopskiej środkowo-zachodniego Podlasia (XVII–XVIII w.)

Eastern Slavic Elements in the Women's Forenames of the Bourgeois and Peasant Classes of Central-Western Podlasie (17th–18th Centuries)

Усходнеславянскія элементы ў імёнах жанчын мяшчанскага і сялянскага саслоўяў цэнтральна-заходняга Падляшша (XVII–XVIII стст.)

Abstract

Central-western Podlasie is a border area where Western and Eastern Slavic ethnic, linguistic, religious and cultural influences have clashed since its settlement. Such territories are extremely interesting research areas due to the variety of factors acting on the studied objects on a synchronic and diachronic levels. This study examines the forenames of women of the bourgeois and peasant classes of this area in the period from the beginning of the 17th to the end of the 18th century. The author of the study was particularly interested in the forenames showing East Slavic linguistic features. The formal determinants of these features turned out to be the phonetic and morphological properties of onymic derivatives, resulting from the adaptation of names on a local linguistic basis. The main aim of the article was to examine whether the occurrence of East Slavic elements in the forenames is determined by the origin of the onyms. To achieve this, it was necessary to make a genetic classification of the forenames, both as a whole and as a group containing East Slavic elements. As a result of the research, it turned out that the vast majority of the forenames with East Slavic linguistic features are hagiographic forenames of Greek origin. These units appeared in a significant number of phonetic and morphological variants, which proves the vitality of onymic transformation processes in the local area. The conclusion resulting from the analysis is that the form and origin of the forenames were related to the confessional affiliation of their bearers, in this case, followers of Orthodox Christianity or Byzantine Catholicism.

Keywords: historical anthroponymy, women's forenames, East Slavic linguistic elements, Podlasie region, bourgeoisie, peasantry

Abstrakt

Środkowo-zachodnie Podlasie to teren pograniczny, na którym od czasu jego zasiedlenia ścierały się etniczne, językowe, religijne i kulturowe wpływy zachodnio- i wschodniosłowiańskie. Takie terytoria są niezwykle interesującymi obszarami badań z uwagi na różnorodność czynników działających na badane obiekty w płaszczyźnie synchronicznej i diachronicznej. W niniejszym opracowaniu przedmiotem dociekań są imiona kobiet warstwy mieszczańskiej i chłopskiej tego terenu w okresie od początku XVII do końca XVIII w. Autora opracowania interesowały szczególnie imiona, wykazujące wschodniosłowiańskie cechy językowe. Formalnymi wyznacznikami owych cech okazały się fonetyczne i morfologiczne właściwości derywatów onimicznych, będące rezultatem adaptacji imion na lokalnym podłożu językowym. Głównym celem artykułu było zbadanie, czy występowanie w imionach elementów wschodniosłowiańskich jest zdeterminowane pochodzeniem onimów. Aby to osiągnąć, konieczne było dokonanie klasyfikacji genetycznej materiału imienniczego, zarówno całości, jak również grupy zawierającej elementy wschodniosłowiańskie. W wyniku przeprowadzanego badania okazało się, że ogromna większość imion ze wschodniosłowiańskimi cechami językowymi to miana hagiograficzne pochodzenia greckiego. Jednostki te wystąpiły w znacznej liczbie wariantów fonetyczno-morfologicznych, co świadczy o żywotności onimicznych procesów transformacyjnych na lokalnym gruncie. Wnioskiem wynikającym z dokonanej analizy jest konkluzja, że forma i geneza imion związana była z przynależnością konfesyjną ich nosicielek, w tym wypadku wyznaczcyń prawosławia lub katolicyzmu obrządku bizantyjskiego.

Słowa kluczowe: antroponimia historyczna, imiennictwo kobiet, wschodniosłowiańskie elementy językowe, Podlasie, mieszczaństwo, chłopstwo

Анотацыя

Цэнтральна-заходняе Падыляшша – гэта памежная тэрыторыя, на якой з даўніх часоў сутыкаюцца заходне- і ўсходнеславянскія этнічныя, моўныя, рэлігійныя і культурныя ўплывы. Падобныя тэрыторыі з’яўляюцца надзвычай цікавым аб’ектам даследавання па прычыне разнастайнасці фактараў, якія дзейнічаюць як на сінхранічным, так і дыяхранічным узроўнях. У дадзеным даследаванні разглядаюцца жаночыя імёны, якія выступалі на данай тэрыторыі ў перыяд XVII–XVIII стст., адносіліся яны да асоб жаночага полу мяшчанскага і сялянскага саслоўяў. Асаблівую цікаўнасць аўтара даследавання выклікалі назвы з усходнеславянскімі моўнымі рысамі. Фармальным дэтэрмінантам гэтых асаблівасцей аказаліся фанетычныя і марфалагічныя ўласцівасці анімічных дэрыватаў, якія ўзніклі ў выніку адаптацыі назваў на мясцовай моўнай аснове. Асноўнай мэтай артыкула было высветліць, ці ўсходнеславянскія элементы ў імёнах жанчын звязаны з паходжаннем анімаў. Для гэтага неабходна было правесці генетычную класіфікацыю анімічнага матэрыялу як у цэлым, так і размеркаваць у класы паводле характэрных усходнеславянскіх элементаў. У выніку даследавання высветлілася, што большасць назваў з усходнеславянскімі моўнымі асаблівасцямі – грэчаскага паходжання. Гэтыя адзінкі выступалі ў значнай колькасці фанетычных і марфалагічных варыянтаў, што сведчыць аб устойлівым характары анімічных трансфармацыйных працэсаў на данай тэрыторыі. Вывад, які вынікае з аналізу, заключаецца ў тым, што форма і паходжанне імён былі звязаныя з канфесійнай прыналежнасцю іх носьбітаў, у дадзеным выпадку

асоб жаночага полу, вызнаўцаў праваслаўнага хрысціянства або каталіцкай царквы візантыйскага абраду.

Ключавыя словы: гістарычная антрапаніміка, жаночыя імёны, усходнеславянскія моўныя элементы, Падляшша, мяшчанства, сялянства

Środkowo-zachodnie Podlasie jest obszarem, który w przeszłości nie był odrębną jednostką administracyjną. W XVII–XVIII w. teren ten stanowił południowo-zachodnią część ziemi bielskiej, wchodzącej w skład przedrozbiorowego województwa podlaskiego (Buczyło, Jaszczółt, 2021, s. XII; Gochna, Szady, 2021, s. 48–49).

Przed przystąpieniem do właściwej analizy antroponimicznej warto nakreślić etniczno-językową i wyznaniową charakterystykę tego terytorium. Jego centrum stanowi miasto Brańsk oraz wsie i osady młyńskie historycznego starostwa brańskiego, otoczone ze wszystkich stron wsiami prywatnymi i mniej licznymi kościelnymi. Z uwagi na pograniczny charakter od bardzo dawna koegzystowały na nim grupy ludności zachodnio- i wschodniosłowiańskiej (Romaniuk, 2021, s. 79–82). Tutejsze rzeki: Nurzec, Mianka (Mień) i Liza, według badaczy, od dawna pełniły pograniczną rolę (Kamiński, 1956, s. 155–158). Osadnictwo mazowieckie sytuowało się na zachód i północ od wyznaczonej przez nie linii. Wpływy wschodniosłowiańskie sięgały wschodniej strony tej granicy (Wiśniewski, 1964, s. 124, 126). W XVI w., jak świadczą dane zachowanych materiałów źródłowych – spisów i rejestrów, we wsiach starostwa brańskiego znacznie przeważała liczebnie ludność wschodniosłowiańska. Również chłopci wsi prywatnych (szlacheckich) okolic Brańska w owym czasie w znacznej części przynależeli do ruskiej wspólnoty etnicznej. Jeśli chodzi o miasto, współistniały tam dwa etnosy, jednakże widoczna była przewaga ludności wschodniosłowiańskiej. Uwarunkowania osadnicze, w postaci bliskości zwartej osady wsi drobnoszlacheckich, z mieszkańcami pochodzenia polskiego (mazowieckiego), przyczyniły się do nieuchronnego procesu polonizacji żywiołu ruskiego. Widać to wyraźnie na przykładzie Brańska, którego oblicze etniczne zmieniło się w ciągu dwóch wieków (XVII i XVIII). W tym okresie doszło do przeobrażenia dotychczasowych stosunków etnicznych i przewagę uzyskał element zachodniosłowiański. Ta sama tendencja dotyczyła ludności wsi prywatnych (szlacheckich) oraz niektórych miejscowości starostwa (m. in. Patok, Oleksina) (Siedlecki, 1990/1991, s. 62). Niektóre osady należące do starostwa (Malesze, Hodyszewo), będące siedzibami parafii, pierwotnie prawosławnych, następnie unickich, zachowały pierwotną strukturę etniczną aż do końca XVIII w. (Romaniuk, 2014, s. 27–58; Sosna, 1991, s. 24–38). Można przypuszczać, że proces polonizacji niektórych punktów osadniczych mógł wynikać również z ich oddalenia od ośrodka parafialnego obrządku wschodniego. Przykładem może być wieś Chojewo, należąca w XVII–XVIII w. do unickiej parafii w Maleszach.

Przebadana na potrzeby niniejszego opracowania baza materiałowa została wyekscerpowana z dwóch typów źródeł – metrykalnych i administracyjno-sądowych. Największą grupę stanowią katolickie akta metrykalne obu obrządków – łańciskiego

i greckiego. Inskrypcje onimiczne wynotowywano z *librorum baptisatorum* oraz z *librorum copulatorum*, czyli ksiąg chrztów i ksiąg małżeństw. W zdecydowanej większości były to akta metrykalne obrządku łacińskiego. Ekscerpcji poddano 37 jednostek archiwalnych datowanych na lata 1626–1816. Są to księgi metrykalne parafii: Brańsk, Boćki, Dołubowo, Domanowo, Łubin, Pietkowo, Topczewo i Wyszonki. Należy zauważyć, że księgi parafii katolickich obrządku łacińskiego zawierają wiele antroponiimów identyfikujących unitów, ponieważ osoby tej konfesji chętnie przystępowały do sakramentów udzielanych przez księży obrządku łacińskiego. Językiem katolickich ksiąg metrykalnych była łacina, tylko wyjątkowo występują w nich wpisy sporządzone w języku polskim. Z metrykaliów unickich przetrwała do naszych czasów jedynie księga parafii Hodyszewo z lat 1759–1801. Zapisy sporządzano w niej w języku polskim. Jednostkowe inskrypcje zapisane są językiem cerkiewno-słowiańskim. Na kartach tej księgi odnotowani są również katolicy obrządku rzymskiego. Imiona kobiet zawierające elementy wschodniosłowiańskie wystąpiły w 21 przebadanych jednostkach archiwalnych (księgach metrykalnych parafii: Boćki, Brańsk, Dołubowo, Domanowo, Hodyszewo, Łubin, Pietkowo, Topczewo) z lat 1644–1807. Istotną część materiału źródłowego stanowią także zapisy wyekscerpowane z trzech ksiąg miejskich brańskich z lat: 1676–1681, 1687–1691 oraz 1779–1789 (zob. Skróty nazw źródeł).

Wynikiem kwerendy przeprowadzonej w wymienionych źródłach jest zgromadzenie ponad siedmiu tysięcy inskrypcji imiennych. Z samych tylko ksiąg metrykalnych obu obrządków – łacińskiego i greckiego – wyekscerpowano 7184 zapisów zawierających imiona kobiet. 1262 inskrypcje to jednostki użyte do identyfikacji imienniczej kobiet warstwy mieszczańskiej, natomiast 5922 poświadczenia posłużyły jako elementy nominacji imienniczej przedstawicielek stanu chłopskiego¹. Na podstawie zapisów źródłowych (metrykalnych i administracyjno-sądowych) udało się wyodrębnić ogółem 98 różnych imion kobiecych.

Wyekscerpowany materiał imienniczy został poddany klasyfikacji genetycznej. Zastosowano tu, utrwalony w praktyce badawczej, podział onimów na: imiona starotestamentowe, imiona nowotestamentowe, imiona świętych chrześcijańskich oraz imiona spoza kanonu świętych. W grupie mian hagiograficznych wydzielono imiona pochodzenia: greckiego, łacińskiego, germańskiego, celtyckiego, grecko-łacińskiego, semickiego oraz pozostałe imiona. Onimy spoza kanonu świętych chrześcijańskich podzielono na imiona greckie i słowiańskie (por. m. in. Malec, 2001, s. 17–33; Kresa, 2013, s. 44–47). Dokonana na tej podstawie klasyfikacja XVII- i XVIII-wiecznych imion kobiet warstwy mieszczańskiej i chłopskiej środkowo-zachodniego Podlasia przedstawia się następująco (w nawiasach podano liczbę imion)²:

¹ Bogaty materiał onimiczny, w postaci wyekscerpowanych inskrypcji imiennych, poddano wielostronnemu badaniu antroponimicznemu, którego rezultaty będą publikowane. Ukazały się dwa artykuły poświęcone tej tematyce, zob. Złotkowski, 2018, s. 273–284; Złotkowski, 2021, s. 32–46.

² Z racji na ograniczone ramy tekstu zrezygnowano z podawania tu źródeł i opracowań, na podstawie których dokonano klasyfikacji każdego imienia. Uczyniono to w części materiałowej (słownikowej), dotyczącej imion zawierających elementy wschodniosłowiańskie.

Imiona starotestamentowe (10):

*Anna, Ewa, Maria, Marianna*³, *Saba, Salomea*⁴, *Zuzanna; Joanna*⁵ (< masc. *Jan*), *Jozafata* (< masc. *Jozafat*), *Józefa* (< masc. *Józef*)

Imiona nowotestamentowe (3):

Elżbieta, Magdalena, Marta

Imiona świętych chrześcijańskich (82):

Imiona pochodzenia greckiego (30): *Agapia, Agata, Agnieszka, Aleksandra, Anastazja, Apolonia, Dorota, Eudocja, Eufemia, Eufrazja, Eufrozyna, Eustachia, Helena, Irena, Katarzyna, Ksenia, Małgorzata, Melania, Pelagia, Praszewia, Tekla, Teodora, Teofila, Teresa, Zenobia, Zofia; Agapita* (< masc. *Agapit*), *Atanazja* (< masc. *Atanazy*), *Grzegorza* (< masc. *Grzegorz*), *Stefania* (< masc. *Stefan*)

Imiona pochodzenia łacińskiego (37): *Agrypina, Antonia, Antonina, Balbina, Cecylia, Domicela, Felicja, Felicyta, Julianna, Julita, Justyna, Klara, Konstancja, Krystyna, Lucyna, Łucja, Marcela, Marcelina, Marcjanna, Martyna, Maryna, Matrona, Monika, Perpetua, Petronela, Prakseda, Pryska, Regina, Rozalia, Róża, Scholastyka, Urszula, Wiktoria; Faustyna* (< masc. *Faustyn*), *Felicjanna* (< masc. *Felicjan*), *Kajetana* (< masc. *Kajetan*), *Wiktoryna* (< masc. *Wiktoryn*)

Imiona pochodzenia germańskiego (7): *Franciszka, Gertruda, Jadwiga, Karolina, Kunegunda, Ludwika, Ludwina*

Imiona pochodzenia celtyckiego (1): *Brygida*

Imiona pochodzenia grecko-łacińskiego (4): *Aniela, Barbara, Tatiana, Weronika*

Imiona pochodzenia semickiego (2): *Eleonora, Melchiora* (< masc. *Melchior*)

Imiona pochodzenia perskiego (1): *Daria*

Imiona spoza kanonu świętych chrześcijańskich (3):

greckie (1): *Hera*

słowiańskie (2) : *Szczęsna, Świętosława*

Zaprezentowane jednostki onimiczne należą w większości do kanonu imion chrześcijańskich. Tylko 3 miana są spoza tej grupy. Dużą liczbę stanowią imiona hagiomiczne, głównie łacińskie i greckie. Występuje między nimi względna równowaga liczbowa – 37 do 30, z nieznaczną przewagą imion pochodzenia łacińskiego. Ustalenie to doskonale koresponduje z pogranicznym charakterem badanego terenu. Tym zapewne można tłumaczyć występowanie tu imion charakterystycznych zarówno dla łacińskiej, jak i greckiej tradycji imienniczej.

³ Pochodzenie tego imienia w dotychczasowych opracowaniach antroponimicznych nie zostało przekonująco wyjaśnione. Traktowane jest jako derywat imienia Maria, żeński wariant imienia Marian, bądź twór powstały w drodze kontaminacji imion Maria i Anna, por. m.in. Fros, Sowa, 1982, s. 399; Malec, 1994, s. 377; Tichoniuk, 2000, s. 114; Malec, 2001, s. 29.

⁴ M. Malec uważa, że onim jest imieniem nowotestamentowym, Malec, 1994, s. 29.

⁵ Zdaniem M. Malec imię *Joanna* należy traktować jako nowotestamentowe, Malec, 1994, s. 29.

Czy na podstawie zgromadzonych zapisów źródłowych można sformułować wnioski dotyczące funkcjonowania imion w lokalnym środowisku językowym? Wydaje się, że tak. W badanym materiale antroponimicznym znajdują się inskrypcje świadczące o dwuetapowym procesie adaptacji imion genetycznie niesłowiańskich. W pierwszym etapie imiona chrześcijańskie (głównie greckie i łacińskie) były przystosowywane do słowiańskiego (zarówno zachodniego, jak i wschodniego) systemu językowego. Nie można tu pominąć roli, jaką odgrywały w tym procesie łacina i język cerkiewno-słowiański, jako języki liturgiczne. Dopiero tak wykształcone formy podlegały kolejnym modyfikacjom, na bazie których powstawały deminutywne i hipokorystyczne postaci imion, uwarunkowane lokalnym substratem językowym. Onomaści wyróżniają fonetyczne i morfologiczne procesy adaptacji imion. Procesy te, będące podstawą wyodrębnienia wschodniosłowiańskich cech językowych badanych tu imion, są dobrze zbadane i omówione w opracowaniach antroponimicznych, dlatego analiza owych zjawisk nie jest przedmiotem niniejszego artykułu (zob. m. in. Biryła, 1966, s. 13–15; Uscinowicz, 1975, s. 8–12; Dacewicz, 1994, s. 102–110; Tichoniuk, 2000, s. 15–40; Abramowicz, 2019, s. 19–137).

Jak już wspomniano, z przebadanych źródeł wyekscerpowano ogółem 98 imion. Zasadnicze znaczenie dla naszych rozważań mają te, które zawierają cechy wschodniosłowiańskie na płaszczyźnie fonetycznej, bądź morfologicznej. Wskazane cechy znalazły odzwierciedlenie w zapisie onimów. Postać graficzna imion odnotowanych w materiale źródłowym stanowi punkt wyjścia do ich analizy antroponimicznej. Dokonując badania antroponimów historycznych należy mieć świadomość, że błędne inskrypcje mogą zniekształcić jego wynik. Ze zgromadzonego na potrzeby niniejszej analizy zbioru wyodrębniono tylko te imiona, które wykazują fonetyczne, bądź morfologiczne wschodniosłowiańskie cechy językowe. Przeprowadzone badanie nie uwzględniało wariantów imiennych typu: *Anna, Maria*, które są zbliżone (a więc praktycznie nie do rozróżnienia) w obu systemach językowych – wschodniosłowiańskim i zachodniosłowiańskim. Rezultatem analizy jest sporządzenie listy 29 imion o cechach bezsprzecznie wschodniosłowiańskich. Liczba ta stanowi 29% imion kobiecych odnotowanych w materiale źródłowym. Miana zawierające elementy wschodniosłowiańskie wystąpiły w liczbie 112 derywatów fonetyczno-morfologicznych, stanowiąc 49% ogółu derywatów imiennych (których liczba wynosi 225). Wyodrębnione derywaty imienne powstały w wyniku różnorodnych adaptacji językowych. Poniżej przedstawiono słowniczek imion kobiet warstwy mieszczańskiej i chłopskiej środkowo-zachodniego Podlasia w XVII–XVIII w., zawierających wschodniosłowiańskie cechy językowe. Poszczególne artykuły hasłowe zawierają: liczbę wariantów fonetyczno-morfologicznych imienia (w nawiasie), poświadczenie źródłowe derywatu fonetyczno-morfologicznego, datowanie, skrót nazwy źródła i lokalizację (skrót nazwy miejscowości):

Agapia (10) – (Biryła, 1966, s. 173; Malec, 1994, s. 350; Mytnik, 2017, s. 129; Tichoniuk, 2000, s. 64–65; Uscinowicz, 1975, s. 78–79) – **Ahafia**: *utsciwego Macieia*

Swirydczuka ... utsciwa Ahafia 1765 H LB I HD; **Ahapia**: *Laboriosi Laurentii Siemienuk et Ahapiae* 1703 Bk I/B/2 ON; **Apa**: *Appo Kiersznowska* 1689 Br I/B/1 BR; **Api**: *Laurentii et Apie* 1701 T I/B/2 OS; *famata Appia Chilinsk[a]* 1705 Br I/B/2 BR; **Apka**: *Labor[iosorum] Simone Maleszuk et Apka* 1712 Ł I/B/1 CH; **Hapa**: *Labor[iosorum] Nicolao Będnarz et Hapae* 1717 Ł I/B/1 LU; **Hapia**: *Hapiam Sawicka* 1795 Ł I/M/1 BJ; **Hapka**: *Sławetna Habka Paszkiewiczowa* 1688 M 1802-1-2 BR; *Laboriosis Petro Stepanczuk et Hapka* 1713 Ł I/B/1 BJ; **Ochapka**: *Andreae Bednarz et Ochapka* 1649 Br I/B/1 BR; *Bartholomei Biczyk et Ochapka* 1652 Br I/B/1 BR; **Ohapka**: *Ohapka Kaliszowna* 1665 Br I/B/1 BR; *Ohapka Osicanka* 1667 Br I/B/1 OL

Agapita (1) – **Agapita**: *laborioso Paulo dicto Kozak et Agapita* 1690 Ł I/B/1 LU; *laborioso Simone Triciuk et Agapita* 1691 Ł I/B/1 BJ; *laborioso Michaele Wroblewski et Agapita* 1690 Ł I/B/1 SR

Agrypina (1) – (Biryła, 1966, s. 173; Tichoniuk, 2000, s. 66; Uscinowicz, 1975, s. 79) – **Rypina**: *Joannes et Rypina Panasowiczowna* 1658 Br I/B/1 ZS; *HH. Joannis et Ripinae Aczow* 1769 Ł I/B/4 PU

Aleksandra (4) – (Biryła, 1966, s. 173; Tichoniuk, 2000, s. 65; Uscinowicz, 1975, s. 79) – **Alesia**: *Labo[riosorum] Andreae Kondrat et Alesiae* 1789 Bk I/B/5 BW; **Oleksandra**: *Laboriosor[um] Christophori Jeneralczuk et Olexandrae* 1731 P LB I OS; **Oleksia**: *Laboriosor[um] Andreae Kondrat et Olexiae* 1781 Bk I/B/5 BW; **Oleska**: *Laboriosi Artys Kudelcik et Oleska* 1686 T I/B/2 ZR

Anastazja (3) – (Biryła, 1966, s. 173-174; Malec, 1994, s. 352; Mytnik, 2017, s. 136; Szulowska, 2004, s. 73; Tichoniuk, 2000, s. 68; Uscinowicz, 1975, s. 79-80) – **Nastaha**: *Nastaha Kuczynska* 1678 M 1802-1-1 BR; **Nastucha**: *Honesti Siemion Pastuch et Nastucha* 1678 T I/B/1 ZN; **Nastazja**: *Nastazie Kuczynskiej* 1678 M 1802-1-1 BR; *utsciwegu Iwana Ontoniuka ... Nastazyia* 1765 H LB I ZN

Apolonia (2) – (Malec, 1994, s. 353-354; Mytnik, 2017, s. 136; Szulowska, 2004, s. 73; Tichoniuk, 2000, s. 71) – **Polonia**: *Laboriosi Joannis Panasiuk et Poloniae Omełanowna* 1750 T I B/5 ZN; **Polonia**: *Laboriosi Martini Abrahamik et Polonia Jowikowa* 1662 Br I/B/1 ZS

Atanazja (2) – **Panasia**: *Mathiae Spieszynski et Panasiae* 1653 Br I/B/1 SW; **Panaska**: *Laboriosi Onchim Bahray et Panaska* 1680 Ł I/B/1 LU; *Panascae Żukowszcanka* 1667 Br I/B/1 BR

Eudocja (18) – (Biryła, 1966, s. 176; Malec, 1994, s. 360; Mytnik, 2017, s. 130; Tichoniuk, 2000, s. 85; Uscinowicz, 1975, s. 81-82) – **Audoksja**: *Michaelis Olexiuk et Audoxiae* 1706 Br I/B/2 SW; **Eudocja**: *Uczciwym Rolnictwu ... Tomaszowi*

y *Eudocyi Niceforukom* 1799 H LB I ZN; **Eudokia**: *Laboriosi Simonis Owien ... et Eudokia* 1677 Br I/B/1 BZ; **Eudoksja**⁶: *HH. Philipi et Eudoxiae Dymow* 1770 Ł I/B/4 LU; **Eudota**: *Laboriosorum Joannis Sehniuk et Eudotae* 1755 Ł I/B/2 BJ; **Ewdokia**: *roboczego Antoniego Giluka y ... roboczy Ewdokia* 1785 H LB I WD; **Holdota**: *Laboriosor[um] Jacobi Hacıuk et Holdothae* 1751 Ł I/B/2 PU; **Odota**: *laboriosi Michaelis Olexiuk et Ododtae* 1717 Br I/B/2 SW; **Oldota**: *Laboriosi Mathiae Pisoszczuk et Oldotae* 1678 Ł I/B/1 NO; **Owda**: *Owda Josczańska* 1680 Br I/B/1 BR; **Owdota**: *Laboriosi Clementis Proniewicki ... et Oudotae* 1656 Br I/B/1 SW; **Owduta**: *Laboriosi Christopheri Chrichorzuk et Ouduta Paszkowna* 1669 Br I/B/1 KL; **Udota**: *Laboriosi Tomae Gros et Vdotae* 1671 Ł I/B/1 LU; **Udotka**: *LL Antonii et Udotka Gilow* 1783 T I/B/7 WD; **Udula**: z *Malżakow Tomasza y Uduli Nikiforukow* 1794 H LB I ZN; **Uduta**: *Honestoru[m] Gregorii Baczkowski et Uduta* 1732 Br I/B/2 OL; **Uldota**: *Labor[io]sor[um] Chalimoni Kieruk [et] Uldota* 1743 Ł I/B/2 BJ; **Ulduta**: *Labor[oriosorum] Francisci Undruczko et Ulduta* 1741 Ł I/B/2 D

Eufemia (17) – (Biryła, 1966, s. 176; Malec, 1994, s. 360-361; Mytnik, 2017, s. 130; Szulowska, 2004, s. 78; Tichoniuk, 2000, s. 86; Uscinowicz, 1975, s. 82) – **Chimia**: *HH. Pauli et Chimiae Sidorczukow* 1774 Ł I/B/4 BJ; **Chimka**: *Laboriosor[um] Stephani Koyta et Chimka* 1734 Ł I/B/2 LU; **Chinka**: *Laboriosi Procopy Litwin et Chincae* 1670 Ł I/B/1 LU; **Eufamia**: *Eufamia z Burchackich* 1785 KRB BR; **Eufemia**: *Eufemiae Haywosianka* 1693 Br I/B/1 BR; **Eufimia**: *Kalixtym sławnej pamięci y Eufimiej* 1678 M 1802-1-1 BR; **Eukseimia**⁷: *Seleuoni et Euxemiae* 1707 Br I/B/2 BZ; **Euksimia**: *Euximia Sikorzanka* 1703 Br I/B/2 BR; **Ksimka**: *Ximka Jadamowna* 1680 M 1802-1-1 BR; **Ochima**: *Mathaei Romiszczuk et Ochimae* 1652 Br I/B/1 KL; **Ochimia**: *Laboriosi Laurentii ... et Ochimiae* 1676 Br I/B/1 BZ; **Ochimka**: *Ochimka Sołomszanka* 1660 Br I/B/1 KL; **Oksima**: *Laboriosi Parafin Jasiuk et Oximae* 1683 Ł I/B/1 CH; **Oksimia**: *laboriosi Adalberti Muszynski et Oximiae* 1717 Br I/B/2 OL; **Oksiminka**: *Martini Choi [!] cum Famata Oximinka* 1722 Br I/M/1 KL; **Oksimka**: *laboriosorum Joannis Preczanny et Oximka* 1734 Ł I/B/2 LU; **Uksima**: *Sławet[nej] Uximie Romanowiczowej Mieszczance* 1687 M 1802-1-2 BR

Eufrozyna (3) – (Biryła, 1966, s. 176; Malec, 1994, s. 361; Tichoniuk, 2000, s. 86; Uscinowicz, 1975, s. 82) – **Eufrozja**: *Famata Euphrozia Krawczykowiczowna* 1799 Br LB I BR; **Eufrozyna**: *honesti Joannis Koziol et Eufrozinae* 1766 Ł I/B/2 BJ; **Fruzyna**: *utściwego Jana Nelchowskiego ... utściwa Fruzyna* 1764 H LB I HD

⁶ Derywat *Eudoksja* potraktowano jako wariant imienia *Eudocja*, z uwagi na zbliżoną etymologię obu rdzeni imiennych, których postaci pochodne cechują się homonimicznością. Niektórzy badacze kwalifikują te formy jako dwa różne imiona, zob. Tichoniuk, 2000, s. 85.

⁷ Niewykluczone, że warianty *Eukseimia*, *Euksimia*, *Ksimka*, *Oksima*, *Oksimia*, *Oksiminka*, *Oksimka* mogą wynikać z zapisu głoski *ch* jako *x*.

Eustachia (1) – **Ostafia**: *Symonis Olewicz et Ostaphiae* 1647 Br I/B/1 BR

Faustyna (1) – **Hasia**⁸: *laboriosi Petri Blaszczuk et Hasiae* 1683 Ł I/B/1 LU

Grzegorza (1) – **Hrynka**: *ho[ne]st[i] Pauli Kaminski et Hryncae* 1770 Ł I/B/4 BJ

Helena (3) – (Biryła, 1966, s. 176-177; Malec, 1994, s. 365-366; Mytnik, 2017, s. 137; Szulowska, 2004, s. 76; Tichoniuk, 2000, s. 94-95; Uscinowicz, 1975, s. 82-83) – **Alena**: *Laboriosi Thomae Zaniuk et Alenae* 1705 T I/B/2 LI; **Elena**: *Jacobi Żbikowski Ciuis Branscen[sis] et Elenae* 1646 Br I/B/1 BR; *Laborios[i] Thomae Zan et Elenae* 1724 T I/B/3 LI; **Olena**: *Olena Młynarzowa* 1715 PLB I LK

Irena (4) – (Biryła, 1966, s. 177; Mytnik, 2017, s. 131; Tichoniuk, 2000, s. 97; Uscinowicz, 1975, s. 83) – **Oryna**: *Martini Żuk et Oriuiae [!]* 1646 Br I/B/1 BN; *Orzyna Maximowna* 1678 M 1802-1-1 BR; **Orysa**: *Laboriosi Jakim Krupczyk et Orisa Tymoszanka* 1670 Br I/B/1 ZK; *Laurenty Laborzec et Oryssae* 1652 Br I/B/1 SW; **Orysza**: *Laurenti Laborios et Oryszae* 1654 Br I/B/1 SW; **Oryszka**: *Oryszka Olesiowna* 1681 M 1802-1-1 BR

Julianna (3) – (Biryła, 1966, s. 180; Malec, 1994, s. 369; Mytnik, 2017, s. 132; Tichoniuk, 2000, s. 102; Uscinowicz, 1975, s. 83) – **Hulianna**: *Huliannae Polasz-kowna* 1681 Br I/B/1 BR; *Juliana: Casimiri et Juliana Szpacukow* 1772 D I/B/1 ON; *Julianna: Honest[orum] Josephi et Juliannae Daniłowiczow* 1777 Ł I/B/4 LR; **Uliana**: *Laboriosi Siliwon et Vliana* 1705 Br I/B/2 PO; **Ulianna**: *Laboriosi Mathiae Czerkas et Vlianna* 1673 Br I/B/1 OL; **Ulina**: *Vlinae Poleszanka* 1678 Br I/B/1 BR

Katarzyna (1) – (Biryła, 1966, s. 176; Malec, 1994, s. 370-371; Mytnik, 2017, s. 137; Szulowska, 2004, s. 76; Tichoniuk, 2000, s. 104; Uscinowicz, 1975, s. 82) – **Ekatarzyna**: *Ekatarzyna ... Zawacka* 1774 H LB I HD

Konstancja (1) – (Malec, 1994, s. 371; Mytnik, 2017, s. 138; Tichoniuk, 2000, s. 106) – **Kostucha**: *utsciwego Michała Ławniczuka ... utsciwa Kostucha* 1763 H LB I HD; *z uczciwego Michała Olexiuka ... uczciwa Kostucha* 1767 H LB I HD

Krystyna (3) – (Malec, 1994, s. 372; Mytnik, 2017, s. 138; Szulowska, 2004, s. 77; Tichoniuk, 2000, s. 108; Uscinowicz, 1975, s. 88) – **Christina**: *Christina Anton-czakowa* 1737 T I/B/4 WP; *Christina Kusmierzowna* 1744 Dm I/B/1 MR; *Fam[ata] Christina Skilewska* 1799 Br LB I BR; **Chrystina**: *Chrystina Saraiowna* 1687 Br I/B/1 BR; **Kristina**: *Cristinam ... Gawrysikownae* 1723 Br I/M/1 BR

⁸ Formę tę można rozpatrywać również jako wariant imienia *Anna* lub *Agapia*, por. (*Chasia // Hasia*), Abramowicz, 2019, s. 223, (*Гасыма*), Uscinowicz, 1975, s. 79.

Ksenia (1) – (Biryła, 1966, s. 177; Tichoniuk, 2000, s. 108; Uscinowicz, 1975, s. 83-84) – **Oksienia**: *Famatorum Stephani Swiec et Oxieniae* 1731 T I/B/4 TP; *Laboriosi Stephani Sutoris et Oxieni* 1732 T I/B/4 TP

Matrona (2) – (Biryła, 1966, s. 178; Tichoniuk, 2000, s. 116; Uscinowicz, 1975, s. 85) – **Matrona**: *laboriosi Michaelis Gomolczak et Matronae* 1708 Br I/B/2 BN; *Lab[oriosi] Francisci Subczyk et Matrona* 1719 Ł I/B 1 DB; **Matruna**: *Michaelis Gomolczak et Matrune* 1706 Br I/B/2 BN

Melania (5) – (Malec, 1994, s. 378, Tichoniuk, 2000, s. 116; Uscinowicz, 1975, s. 85) – **Malaska**: *Martini Lubowicki et Malascae* 1647 Br I/B/1 BR; **Milacha**: *Laboriosi Laurentii Żuk et Milacha Swyrydzka* 1656 Br I/B/1 BN; **Melachia**: *Beremei ... et Melachiae* 1654 Br I/B/1 PO; **Mialaska**: *Joannis Babiani[k] et Mialaska* 1652 Br I/B/1 SW; **Mielaska**: *Andreae Marcuk et Mielaska* 1649 Br I/B/1 BR

Prascewia (2) – (Biryła, 1966, s. 179; Tichoniuk, 2000, s. 125; Uscinowicz, 1975, s. 86) – **Paraska**: *Laboriosi Danieli ... Kalisik et Paraska Harasimowna* 1671 Br I/B/1 SW; *utsciwego Stefana Koczewskiego ... Paraska* 1761 H LB I HD; **Proska**: *Laboriosi Danielis et Proska* 1673 Br I/B/1 PO

Salomea (1) – (Malec, 1994, s. 383, Tichoniuk, 2000, s. 128; Uscinowicz, 1975, s. 86) – **Solomoja**: *Laboriosis ... Mathopney [!] Litwin et Solomoia* 1686 Br I/B/1 KI

Stefania (5) – (Biryła, 1966, s. 179; Tichoniuk, 2000, s. 132; Uscinowicz, 1975, s. 86) – **Stefanida**: *Stephanida Sulzykowna* 1678 M 1802-1-1 BR; *Stefanida Sul[...]zykowna* 1679 M 1802-1-1 BR; **Stepanka**: *Laboriosis ... Olexa et Stepanka* 1686 Br I/B/1 BZ; **Szczepka**: *Laboriosor[um] Bartholomaei et Szczepka Komeszkow* 1780 T I/B/7 SK; **Szczepucha**: *Prac[owitemu] Bartłomiejowi Woyciakowi zona Szczepucha* 1799 T I/B/8 SK; **Szcypka**: *Laboriosorum Bartholomaei et Scypkae Romaszkow* 1793 T I/B/7 SK

Tatiana (5) – (Biryła, 1966, s. 179-180; Malec, 1994, s. 384; Mytnik, 2017, s. 132; Tichoniuk, 2000, s. 135; Uscinowicz, 1975, s. 87) – **Taciana**: *Laboriosorum Christophori Pauluk et Tacianae Kowalowna* 1720 Br I/B/2 BN; **Tacianna**: *Bartholomaei Buckowski et Tacianna* 1651 Br I/B/1 BR; *Laboriosi Mathaei Reszczuk et Tacianna* 1684 Br I/B/1 KL; **Tatiana**: *stawetna Tatyana [S]jiliwonowna* 1677 M 1802-1-1 BR; *laboriosorum Martini Bagienski et Tatiana* 1729 Br I/B/2 BN; **Tatianna**: *Laboriosi Petri et Tatianna Jakimowna* 1669 Br I/B/1 SW; *Thatianna Hasianka* 1693 Br I/B/1 BR; *laboriosi Stanislai Kardasz et Tatyanna* 1717 Br I/B/2 KL; **Tetianna**: *Lab[oriosorum] Kupriani Piroszczuk et Tetianna* 1724 Ł I/B/1 DB

Teodora (8) – (Biryła, 1980, s. 173; Malec, 1994, s. 384-385; Mytnik, 2017, s. 132; Tichoniuk, 2000, s. 136-137; Uscinowicz, 1975, s. 87) – **Chodora**: *Lab[orioso-*

rum] *Laurenti et Hodorae* 1710 T I/B/2 LK; **Chwedora**: *Chwedory Frolkowny* 1678 M 1802-1-1 BR; *Michaele Litwin et Chwedora Łukaszanka* 1686 Br I/B/1 KI; **Chweśka**: *Laboriosorum Jacobi Lelach et Chweśka* 1763 Ł I/B/2 LB; **Chwieska**: *laborioso Theodoro Czyz et Chwieska* 1692 Ł I/B/1 SR; **Chwiedora**: *Laboriosi Stanisłai Szpaczuk et Chwiedorae Samsonianka* 1666 Br I/B/1 CH; **Chwoska**: *Maximo Dudczyk et Chwoska* 1715 Ł I/B/1 BJ; **Fedora**: *Laboriosi Petri Trochomczak et Fedorae* 1700 T I/B/2 SK; **Fiedora**: *Laurenty Kuszniierz et Fieodora* 1647 Br I/B/1 BR

Zenobia (2) – (Tichoniuk, 2000, s. 143; Uscinowicz, 1975, s. 83) – **Zienia**⁹: *Jakon Nikunczik ... et Zieniae* 1673 Ł I/B/1 LU; **Zienka**: *Laborios[orum] Iwa[n] et Zienka* 1675 Br I/B/1 PT

Zofia (1) – (Biryła, 1966, s. 179; Malec, 1994, s. 388; Mytnik, 2017, s. 139; Szulowska, 2004, s. 79; Tichoniuk, 2000, s. 144; Uscinowicz, 1975, s. 86) – **Sofia**: *Sofia Truchonianka* 1691 Br I/B/1 BR

Założeniem przeprowadzonego badania antroponimicznego było nie tylko wyodrębnienie fonetyczno-morfologicznych wariantów imion o wschodniosłowiańskich cechach językowych. Dodatkowym celem analizy było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy cechy formalne onimów mogły być uwarunkowane ich pochodzeniem. W tym celu przeanalizowano częstość występowania imion (i ich wariantów), zawierających wschodniosłowiańskie elementy językowe w ramach wyodrębnionych i przedstawionych wcześniej grup genetycznych całego zbioru imion. Wyniki przedstawiają się następująco (bez nawiasów podana została liczba imion, w nawiasach podano liczbę poświadczonych wariantów fonetyczno-morfologicznych, zarówno dla poszczególnych grup mian, jak i pojedynczych imion):

Imiona starotestamentowe – 1, (1):

Salomea (1)

Imiona nowotestamentowe – 0

Imiona świętych chrześcijańskich 28, (110):

Imiona pochodzenia greckiego – 21, (94): *Agapia* (10), *Agapita* (1), *Aleksandra* (4), *Anastazja* (3), *Apolonia* (2), *Atanazja* (2), *Eudocja* (18), *Eufemia* (17), *Eufrozyna* (3), *Eustachia* (1), *Grzegorza* (1), *Helena* (3), *Irena* (4), *Katarzyna* (1), *Ksenia* (1), *Melania* (5), *Prascewia* (2), *Stefania* (5), *Teodora* (8), *Zenobia* (2), *Zofia* (1)

Imiona pochodzenia łacińskiego – 6, (11): *Agrypina* (1), *Faustyna* (1), *Julianna* (3), *Konstancja* (1), *Krzyszyna* (3), *Matrona* (2)

Imiona pochodzenia germańskiego – 0

⁹ B. Tichoniuk traktuje postaci pochodne *Zienia*, *Zienka* jako derywaty imienia *Zenobia*, a *Zienia*, *Zienka* jako jednostki onimiczne derywowane od imienia *Zenaida*, zob. Tichoniuk, 2000, s. 143.

Imiona pochodzenia celtyckiego – 0

Imiona pochodzenia grecko-łacińskiego – 1, (5): *Tatiana* (5)

Imiona pochodzenia semickiego – 0

Imiona pochodzenia perskiego – 0

Imiona spoza kanonu świętych chrześcijańskich – 0:

greckie – 0

słowiańskie – 0

Spróbujmy sformułować wnioski na podstawie tych danych. Wśród 29 imion wykazujących wschodniosłowiańskie cechy językowe, 21 (czyli 76 %) to miana świętych chrześcijańskich pochodzenia greckiego. Na łączną liczbę 111 odnotowanych wariantów fonetyczno-morfologicznych imion wykazujących cechy wschodniosłowiańskie aż 94 formacje (czyli 85 %) stanowią miana świętych greckich. Tak duży udział imion genetycznie greckich w zgromadzonym materiale antroponimicznym wynika oczywiście z faktu, że dużą część tutejszych mieszkańców stanowiła ludność pochodzenia wschodniosłowiańskiego, wyznająca prawosławie (chrześcijaństwo ortodoksyjne), a od XVII w. katolicyzm rytu bizantyjskiego.

Imiona o genezie greckiej w lokalnym środowisku językowym (tak jak na innych terenach osadnictwa wschodniosłowiańskiego) ulegały daleko idącym przekształceniom. Liczba odnotowanych wariantów onimów jest wymiernym wskaźnikiem żywotności imienniczych procesów transformacyjnych. Należy również zauważyć, że procesy modyfikacyjne w znacznie mniejszym stopniu dotyczyły imion chrześcijańskich pochodzenia łacińskiego, bowiem biorąc pod uwagę całą bazę materiałową (nie tylko imiona z formami wschodniosłowiańskimi), w tej grupie odnotowano tylko 58 derywatów fonetyczno-morfologicznych. Na wynik ten miała zapewne wpływ specyfika wykorzystanych źródeł, w których to imiona o genezie łacińskiej zapisywane były najczęściej w formie podstawowej (łacińskiej lub polskiej), a imiona greckie w postaciach pochodnych.

Warto zauważyć, że jedna trzecia imion z wschodniosłowiańskimi fonetyczno-morfologicznymi wykładnikami formalnymi (10 jednostek) odnotowana została w źródłach o charakterze administracyjno-sądowym (księgach miejskich). Te jednostki proprialne nie wystąpiły w katolickich ani unickich księgach metrykalnych. Są to imiona: *Agapita*, *Agrypina*, *Atanazja*, *Eustachia*, *Grzegorza*, *Irena*, *Ksenia*, *Matrona*, *Melania*, *Zenobia*. W tej grupie aż 8 onimów stanowią miana świętych pochodzenia greckiego. Wskazane poświadczenia stanowią przesłankę do stwierdzenia, że wielu imion chrześcijańskich pochodzenia greckiego, z pewnością używanych w przeszłości na badanym terenie, nie odnotowują źródła. Wynika to z niepełnego zachowania katolickich ksiąg metrykalnych, przetrwałej w formie szczątkowej unickiej rejestracji metrykalnej oraz szczupłego zasobu dawnych ksiąg miejskich, którym obecnie dysponujemy.

Reasumując, należy stwierdzić, że na podstawie przeprowadzonej analizy antroponimicznej udało się ujawnić liczne elementy wschodniosłowiańskie w imiennictwie

kobiet warstwy mieszczańskiej i chłopskiej środkowo-zachodniego Podlasia w XVII–XVIII w. Imiona, w których odnotowano cechy wschodniosłowiańskie stanowią około jednej trzeciej przebadanej imienniczej bazy materiałowej. Wpływ wschodniosłowiański przejawia się w występowaniu sporej grupy derywatów fonetyczno-morfologicznych, będącej efektem ostatniego etapu adaptacji językowej onimów (głównie pochodzenia greckiego) na lokalnym gruncie. Przeprowadzone badania ujawniły również ścisłą korelację postaci i pochodzenia genetycznego imion z przynależnością konfesyjną ich nosicieli.

Skróty nazw źródeł

Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickich:

Archiwum Diecezjalne w Drohiczynie

- Bk I/B/2, Księga chrztów par. Boćki z l. 1698–1723
- Bk I/B/5, Księga chrztów par. Boćki z l. 1763–1803
- Br I/B/1, Księga chrztów par. Brańsk z l. 1644–1701
- Br I/B/2, Księga chrztów par. Brańsk z l. 1702–1734
- Br LB I, Księga chrztów par. Brańsk z l. 1794–1800
- Br I/M/1, Księga małżeństw par. Brańsk z l. 1709–1725
- D I/B/1, Księga chrztów par. Dołubowo z l. 1760–1783
- Dm I/B/1, Księga chrztów par. Domanowo z l. 1743–1780
- Ł I/B/1, Księga chrztów par. Łubin z l. 1654–1725
- Ł I/B/2, Księga chrztów par. Łubin z l. 1725–1766
- Ł I/B/4, Księga chrztów par. Łubin z l. 1766–1790
- Ł I/M/1, Księga małżeństw par. Łubin z l. 1765–1807
- T I/B/1, Księga chrztów par. Topczewo z l. 1645–1680
- T I/B/2, Księga chrztów par. Topczewo z l. 1682–1715
- T I/B/3, Księga chrztów par. Topczewo z l. 1716–1730
- T I/B/4, Księga chrztów par. Topczewo z l. 1731–1742
- T I/B/5, Księga chrztów par. Topczewo z l. 1743–1755
- T I/B/7, Księga chrztów par. Topczewo z l. 1771–1793
- T I/B/8, Księga chrztów par. Topczewo z l. 1793–1800

Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej w Pietkowie

- P LB I, Księga chrztów par. Pietkowo z l. 1686–1744

Księgi metrykalne parafii unickich:

Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej Hodyszewie

- H LB I, Księga chrztów par. Hodyszewo z l. 1759–1801

Księgi miejskie:

Archiwum Diecezjalne w Drohiczyne

KRB, Księga miejska brańska z l. 1779–1789

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku

M 1802–1–1, Księga miejska Brańska z l. 1676–1681

M 1802–1–2, Księga miejska Brańska z l. 1687–1693

Skróty nazw miejscowości

BJ - Bujnowo; BN - Bronka; BR - Brańsk; BW - Bodaki Wielkie; BZ - Brzeźnica; CH - Chojewo; DB - Dębowo; HD - Hodyszewo; KI - Kiersnowo; KL - Kalnica; LB - Łubin Kościelny; LI - Liza; LK - Łukawica; LR - Łubin Rudolty; LU - Łubin; MR - Markowo; NO - Nowosady; OL - Oleksin; ON - Onacki; OS - Osówka; PO - Popławy; PT - Patoki; PU - Puchacze; SK - Sieński; SR - Skrzyпки; SW - Świridy; TP - Topczewo; WD - Wodźki; WP - Wólka Pietkowska; ZK - Załuskie Kościelne; ZN - Zanie; ZR - Załuskie Koronne; ZS - Załuskie

REFERENCES

- Abramowicz, Zofia. (2019). *Imiona biblijne w historycznej antroponimii Podlasia (XVI–XVII w.)*. Białystok: Wydawnictwo Temida 2.
- Biryła, Mikalaj. (1966). *Belaruskâ antrapanimiâ. Ulasny imëny, imëny-mânuški, imëny pa bac'ku, prozviščy*. Minsk: Navuka i tэхnika. [Бірыла, Мікалай. (1966). *Беларуская антрапанімія. Уласны імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Buczyło, Andrzej; Jaszczolł, Tomasz. (2021). *Słownik historyczno-geograficzny województwa podlaskiego w średniowieczu*, z. 1. Warszawa: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk.
- Dacewicz, Leonarda. (1994). *Nazewnictwo kobiet w dawnym powiecie mielnickim (XVI–XVII)*. Białystok: Wydawnictwo Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku.
- Fros, Henryk; Sowa, Franciszek. (1982). *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.
- Gochna, Michał; Szady, Bogumił (red.). (2021). *Atlas historyczny Polski. Województwo podlaskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. II. *Komentarz. Indeksy*. Warszawa: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk.
- Kamiński, Aleksander. (1956). Z badań nad pograniczem polsko-rusko-jaćwieskim w rejonie rzeki Śliny. *Wiadomości Archeologiczne*, 23(2), s. 131–168.

- Kresa, Monika. (2013). *Antroponimia historyczna pogranicza mazowiecko-podlaskiego w XVIII wieku na przykładzie parafii Stoczek w ówczesnym dekanacie kamieńczykowskim*. Imiona. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Malec, Maria. (1994). *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Kraków: Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego.
- Malec, Maria. (2001). *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Mytnik, Irena. (2019). *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*. Warszawa–Lublin: Katedra Ukrainistyki. Uniwersytet Warszawski, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Romaniuk, Zbigniew. (2014). *Słownik historyczny miejscowości i postaci z terenu gminy Nowe Piekuty*. Nowe Piekuty: Urząd Gminy Nowe Piekuty.
- Romaniuk, Zbigniew. (2021). *Brańsk. Dzieje miasta*, t. I: (do 1795 r.). Brańsk: Ochotnicza Straż Pożarna w Brańsku.
- Siedlecki, Jan. (1990/1991). Starostwo brańskie w XVI–XVIII wieku. *Ziemia Brańska*, 2/3, s. 36–63.
- Sosna, Grzegorz. (1991). Malesze. *Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, 3, s. 24–38.
- Szulowska, Wanda. (2004). *Dawna antroponimia Mazowsza (XV–XVII w.)*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Tichoniuk, Bazyli. (2000). *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839*. Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego.
- Uscinovič, Ganna. (1975). *Antrapanimiá Grodzenščyny i Brėstčyny (XIV–XVIII stst.)*. Minsk: Navuka i tėhnik. [Усціновіч, Ганна. (1975). *Антрапанімія Гродзенічыны і Брэстчыны (XIV–XVIII стст.)*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Wiśniewski, Jerzy. (1964). Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV do połowy XVII w. *Acta Baltico-Slavica*, 1, s. 115–135.
- Złotkowski, Piotr. (2018). *Imiona chrzestne w księdze chrztów unickiej parafii Hodyszewo z lat 1759–1801. Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 65, s. 273–284.
- Złotkowski, Piotr. (2021). *Wieloimiennosc wśród kobiet z warstwy mieszczańskiej i chłopskiej środkowo-zachodniego Podlasia (na materiale XVIII-wiecznych katolickich i unickich akt metrykalnych)*. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, 10, s. 32–46.

SUBMITTED: 13.11.2023

ACCEPTED: 30.11.2023

PUBLISHED ONLINE: 1.02.2024

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Piotr Złotkowski – Polska; Lublin; Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Filologiczny, Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa; dr. hab.; *specjalność*: językoznawstwo słowiańskie; *zainteresowania naukowe*: onomastyka, historia języka.

Adres: Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4a, 20-031 Lublin, Polska.

Wybrane publikacje:

1. Złotkowski, Piotr. (2007). Kształtowanie się nazwisk szlachty ziemi bielskiej. W: Petar Sotirov, Piotr Złotkowski (red.). *Z badań nad językiem i kulturą Słowian* (s. 75–85). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
2. Złotkowski, Piotr. (2016). Nazwy młynów i osad młyńskich dawnego starostwa brańskiego. *Studia Wschodniosłowiańskie*, 16, 2016, s. 345–364.
3. Złotkowski, Piotr. (2017). *Antroponimia historyczna mieszczan i chłopów Brańska i okolic w ujęciu statycznym i dynamicznym*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
4. Złotkowski, Piotr. (2017). Nazwy miejscowe dawnego powiatu nurskiego na Mazowszu. *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*, 6, s. 96–111.
5. Złotkowski, Piotr. (2019). Structural and semantic types of historical female anthroponyms of members of the Uniate Church (based on the onomastic data excerpted from the 18th century register books of the Hodyszewo Parish). *Studia Białorutenistyczne*, 13, s. 365–385.

Alla Kozhinowa

Institute of Polish Language of the Polish Academy of Sciences, Kraków (Poland)

e-mail: alla.kozhinowa@ijp.pan.pl

<http://orcid.org/0000-0002-5498-7037>

Венецыянская Біблія – „Бівлія руска” Францыска Скарыны: механічнае прытрымліванне ці творчая перапрацоўка?*

The Venetian Bible – „Bibliya ruska” by Francysk Skaryna: Mechanical Reflection or Creative Reworking?

Biblia wenecka – „Biblia ruska” Franciszka Skaryny: mechaniczne odzwierciedlenie czy twórcza przeróbka?

Abstract

The article is devoted to some features of the translation technique used by the famous forerunner of Belarusian printing Francysk Skaryna when translating the Holy Scriptures. Francysk Skaryna is one of the greatest figures of Belarusian Renaissance. Numerous scientific investigations have been devoted to his work, but his legacy still remains terra incognita. One of the questions concerns the original he used when translating the Holy Scriptures – the ancient Hebrew Masoretic text, the Septuagint, the Vulgate, the Czech translation of the Bible, or the Bible in the Church Slavonic language? The article presents the results of the textual analysis of the Book of Job, the Book of the prophet Daniel, and the Book of Ecclesiastes, as well as numerous examples of Skaryna's use of the Czech translation of the Bible. It should be noted that in some cases when translating well known passages, he used the Church Slavonic translation of the Holy Scriptures. Frequent lexical elements and collocations from the Old Church Slavonic canon entered Skaryna's translation of the Bible. The article concludes that it was the archaic of Church Slavonic text of the Bible that prompted Skaryna to reach for another, more modern version – the Czech translation. As a result, a hybrid text was created, in which both Church Slavonic and Czech elements were presented at the lexical level.

Keywords: Francysk Skaryna, Czech translation of the Bible, Church Slavonic translation of the Bible

* Артыкул напісаны ў рамках стыпендыі «Polonista», якую фінансуе Польскае нацыянальнае агенства акадэмічных абменаў.

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest niektórym strategiom tłumaczeniowym stosowanym przez słynnego prekursora drukiarstwa białoruskiego Franciszka Skarynę podczas tłumaczenia Pisma Świętego. Franciszek Skaryna to jedna z najwybitniejszych postaci białoruskiego renesansu. Analizie jego działalności poświęcono wiele prac naukowych, jednak jego spuścizna wciąż pozostaje *terra incognita*. Wciąż nie wiadomo, co było podstawą jego tłumaczenia Pisma Świętego – czy był to starożytny hebrajski tekst masorecki, czy *Septuaginta*, czy *Wulgata*, czy czeski przekład Biblii, czy też Biblia w języku cerkiewno-słowiańskim? W artykule przedstawiono wyniki analizy tekstowej Księgi Hioba, Księgi proroka Daniela, Księgi Koheleta oraz liczne dowody na wykorzystanie przez Skarynę czeskiego przekładu Biblii. Należy zauważyć, że w pojedynczych przypadkach, tłumacząc dobrze znane czytelnikom fragmenty precedensowe, sięgał także po cerkiewno-słowiański przekład Pisma Świętego. Z tego tłumaczenia weszły do jego tłumaczenia Biblii często używane wyrazy i stałe połączenia wyrazowe, które należą do kanonu tekstów starsłowiańskich. W artykule konkluduje się, że to właśnie archaiczność cerkiewno-słowiańskiego tekstu Biblii skłoniła Skarynę do sięgnięcia po inną, nowocześniejszą wersję – przekład czeski. W rezultacie powstał tekst hybrydowy, w którym na poziomie leksykalnym występują zarówno elementy cerkiewno-słowiańskie, jak i czeskie.

Słowa kluczowe: Franciszek Skaryna, czeski przekład Biblii, przekład Biblii na język cerkiewno-słowiański

Анотацыя

Артыкул прысвечаны некаторым асаблівасцям перакладчыцкай тэхнікі, выкарыстанай слаўным беларускім першадрукаром Францыскам Скарынам пры перакладзе Святога Письма. Францыск Скарына з'яўляецца адным з найвялікшых дзеячаў беларускага Адраджэння. Аналізу яго дзейнасці прысвечаны шматлікія навуковыя працы, але ў вывучэнні яго творчасці застаецца шмат белых плямаў. Адно з пытанняў дагэчыць арыгіналу, выкарыстанага ім падчас перакладу Святога Письма — ці гэта быў старажытнаўрэйска масарэцкі тэкст, ці *Септуагинта*, ці *Вульгата*, ці чэшскі пераклад Бібліі, ці царкоўна-славянскі? У артыкуле падаюцца вынікі тэксталагічнага аналізу кнігі Іова, кнігі прарока Данііла, кнігі Эклезіяста, а таксама шматлікія прыклады выкарыстання Скарынам чэшскага перакладу Бібліі. Адзначаецца, што ў асобных выпадках пры перакладзе прэцэдэнтных фрагментаў, добра вядомых чытачам, ён звяртаўся да царкоўнаславянскага перакладу Святога Письма. З гэтага перакладу да Бібліі Скарыны трапілі часта ўжываныя словы і ўстойлівыя спалучэнні, якія ўзыходзяць да вузкага канона стараславянскіх тэкстаў. У артыкуле робіцца выснова, што менавіта такая архаічнасць царкоўнаславянскага тэксту Бібліі падказала Скарыну звярнуцца да іншай, больш сучаснай версіі – чэшскага перакладу. У выніку ўзнік гібрыдны тэкст, дзе на лексічным узроўні адбылося змешванне царкоўна-славянскіх і чэшскіх элементаў.

Ключавыя словы: Францыск Скарына, чэшскі пераклад Бібліі, царкоўна-славянскі пераклад Бібліі

1. Уводзіны

Знакаміты пераклад Бібліі Францыска Скарыны, які выдаваўся ў 1517–1519 гг. у Празе і змяшчаў абраныя біблейскія кнігі, на думку шматлікіх даследчыкаў (Vladimirov, 1888; Florovskij, 1946, s. 1946; Bulyka i in., 1990, s. 10; Alekseev, 1999, s. 148; Naumov, 2012, s. 20; Temčín, 2020, 480), быў заснаваны на венецыянскім выданні (1506 г.) чэшскай Бібліі ці на іншым варыянце 4-ай рэдакцыі чэшскага перакладу Бібліі, пакладзеным у аснову, у тым ліку, і Венецыянскай Бібліі.

Нельга таксама адмаўляць і істотнага ўплыву на пераклад Скарыны царкоўнаславянскага тэксту Св. Пісання, хутчэй за ўсё, ў яго поўнай, сімяонаўскай рэдакцыі, прадстаўленай, у прыватнасці, Генадзіеўскай Бібліяй (1499 г.), а таксама Астрожскай Бібліяй (1581 г.). Безумоўна, беларускі першадрукар не мог карыстацца менавіта гэтымі кнігамі, паколькі першая існавала ў адзіным экзэмпляры, а другая выйшла значна пазней, аднак абедзве прадстаўляюць менавіта сімяонаўскую рэдакцыю, таму будучы скарыстаны ў якасці асноўных крыніц тэксталагічнага аналізу.

Большасць навукоўцаў не сумняваецца ў тым, што, нягледзячы на чэшскі, па сутнасці, арыгінал і скарыстаны лацінскі каментар Мікалая Ліранскага (выданні Вульгаты з каментарыямі каталіцкага тэолага Мікалая дэ Ліры (1270–1349) *Postilla litteralis super totam Bibliam* (1322–1331 гг.), праца Францыска Скарыны мае праваслаўную аснову (Alekseev, 1999, s. 203). Тым не менш, каталіцкая Венецыянская Біблія, на якую абапіраўся беларускі гуманіст, транслявала ў ягоны пераклады сляды лацінскай Вульгаты. Акрамя таго, нельга не прыняць да ўвагі адзінае захаванае выказванне ўніяцкага архімандрыта Анастасія Антонія Сялавы, звернутае да праваслаўных (1622 г.): „Да уніі быў Скарына, ерэтык-гусіт, які друкаваў вам кнігі па-руску у Празе” (гл. Nemirovskij, 1990). Лічыцца таксама, што ў Вялікім княстве Маскоўскім кнігі Скарыны спальваліся як ерэтычныя і выдаваліся на тэрыторыі, падпарадкаванай рымскай царкве, а сам Скарына быў выгнаны як каталік (Šemâkin, 1990, s. 584–603).

Пытанні, звязаныя з выкарыстаннем тэксту Венецыянскай Бібліі, мы пастараемся разгледзець на матэрыяле трох біблейскіх кніг з раздзела Пісанняў (Ктувім) – Кнігі Іова, Эклезіяста і Кнігі Данііла, для кожнай з якіх ў значнай меры характэрна наяўнасць „цёмных” месцаў, выключнае багацце і разнастайнасць слоўніка, складаная структура і метафарычнасць.

2. Асаблівасці біблейскага перакладу Францыска Скарыны

2.1. Фрагменты, якія дэманструюць супадзенні паміж Венецыянскай Бібліяй і перакладам Францыска Скарыны

Прыкладаў, якія дэманструюць выкарыстанне чэшскага перакладу Венецыянскай Бібліі, у Бібліі Скарыны можна знайсці шмат.

Напрыклад, верш 1.5 з кнігі прарока Данііла чытаецца наступным чынам:

Skar. – *у оустановиль имъ Царь оброки повса дни, ѿ покармов своихъ.*

Менавіта так ён выглядае і ў Венецыянскай Бібліі:

Ven. – *у ustawil gim král obrok po wffieczky dny z pokrmiow fwých.*

Тут слова *оброки / obrok* адпавядае габр. דָּבָר ‘заданне або порцыя на дзень, дзённы абавязак’ (Brown etc. 1951, s. 183).

У сімяонаўскай жа рэдакцыі, трансліяванай, напрыклад, у Астрожскую Біблію, змяшчаецца зусім іншы тэкст:

Ostrog. – *ирече имъ црь, повса дни ѿтрапезы цра.*

Гэта выклікана тым, што названая рэдакцыя адлюстроўвае грэчаскі арыгінал:

LXX – *καὶ διέταξεν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς τὸ τῆς ἡμέρας καθ’ ἡμέραν ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ βασιλέως*, у якім у гэтай пазіцыі знаходзіцца таўталагічнае спалучэнне *ἡμέρας καθ’ ἡμέραν* ‘дзень па дні’.

Вось яшчэ прыклад – верш Іов. 38.36 у Астрожскай Бібліі прадстаўлены як

Ostrog. – *или из мечтанія многіа хитрость.*

У дадзеным выпадку форма *из мечтанія* з’яўляецца перакладам грэч. η ποικιλικῆν, аддзяяслоўнае ўтварэнне, звязанае з абазначэннем вышыўкі (Lange 1872, Job 38. 36), што адпавядае аднаму са значэнняў ц.-сл. *мечтаніе* – ‘стракатасць, стракаты ўзор, вышыўка’ (SRYA XI–XVII vv., 9, 1982, s. 136).

Пераклад Скарыны дэманструе зусім іншае разуменне фрагмента:

Skar. – *или кто далъ петухови разумность,*

якое трапіла туды з Вульгаты (*vel quis dedit gallo intellegentiam*) праз пасярэдніцтва Венецыянскай Бібліі (*nebo kto dal kohútowí rozumnoŝt*) – *петухъ / kohut / gallus* ‘певень’. Трэба звярнуць увагу, што менавіта такое разуменне даюць каментары Рашы, найбуйнейшага сярэднявечнага іўдзейскага каментатара Талмуда: „габр. שׁוֹכֵר . гэта певень на мове мудрацоў” (Rashi. Electronic resource). Сучасны жа слоўнік біблейскага іўрыта прапануе значэнне ‘нябесная з’ява, метэор’, а таксама, магчыма, ‘певень’ на падставе значэння гэтага слова ў познім іўрыце (Brown etc., 1951, p. 967). Хутчэй за ўсё менавіта апошняе паўплывала на пераклад, прадстаўлены ў Вульгаце.

Вось яшчэ прыклад. Верш Іов 4.10 у Вульгаце пададзены наступным чынам:

Vulg. – *Rugitus leonis et vox leaenae et dentes catulorum leonum contriti sunt* ‘Рык ільва і голас ільвіцы, і зубы ільвянятаў былі зламаны’.

Зноў менавіта такі пераклад фрагмента быў рэкамендаваны Рашы, пар.: „ רָגַח – гэта стары, $\text{פִּי לֵא$ – гэта сярэдні, דַּנְיָר – гэта ільвяня; усе яны памыляліся, г.зн. каралі, прынцы і рабы; усе гэтыя імёны – гэта імёны львоў” (Rashi. Electronic resource). І за гэтым перакладам, трансліяваным праз Венецыянскую Біблію, ідзе Францыск Скарына, пар.:

Ven. – *rzwanije lwa. a hlas lwicze. a zubowe lwiczat lwiow setrzyeni su;*

Skar. – *риканіе львоов игласть львици, изубы львенятъ лвовыхъ сокрушени суть.*

Ягоная версія поўнаасцю адрозніваецца ад прадстаўленых у Генадзіеўскай, а таксама Астрожскай Бібліі:

Genn. – *сила лвова, глісь же лвица, хваленіе же сміево угасе,*

Ostrog. – *сила львова, глась же львица, хваленіе же зміево оугасе.*

Гэты пераклад адпавядае тэксту LXX:

LXX – *σθένος λέοντος φωνή δὲ λαίβνης γαυρίαα δὲ δρακόντων ἐσβέσθη* ‘сіла лва, голас ільвіцы і рык цмокаў згас’.

У некаторых выпадках Скарына, змяняючы лексічнае напаўненне свайго перакладу, пакідае тым не менш структуру чэшскага тэксту. Так, верш Экл. 2.26 у яго перакладзе выглядае наступным чынам:

Skar. – *грешному же даль е^с печаль и працу збытнюю,*

і адрозніваецца як ад перакладу, напрыклад, Сымона Буднага, так і ад версіі Астрожскай Бібліі, пар.:

Bud. – *lecz grzeźnemu dał frafunek;*

Ostrog. – *сърґшаюцему даль есть попеченіе.*

Тлумачыцца гэта тым, што ў Вульгаце разгляданы верш прадстаўлены як *peccatori autem dedit afflictionem, & curam superfluat* – апошняга фрагмента няма ні ў масарэцкім габрэйскім тэксце, на які арыентаваўся Будны (יְהִי־לְךָ־דָּן וְיָ־יָ־יָ), ні ў LXX, што ляжыць у аснове Астрожскай Бібліі (τῷ ἀμαρτάνοντι ἕδωκεν περίσπασμόν).

У Венецыянскай Бібліі знаходзім:

Ven. – *ale grzeźnijku dal gest trápenije a peczowánije zbyteczne,*

дзе было ўлічана асноўнае значэнне лац. *cura* ‘клопат аб чым-л., старанне’, перакладзенае чэш. *peczowánije* (*pečovánije*), адно са значэнняў якога супадае з смантыкай лацінскага слова (*Vokabulár webový*. Elektronický zdroj). Але гэтае слова таксама мела значэнне ‘намаганне’, якое і была прадстаўлена Скарынаю, пар. праца ‘намаганне, клопат’ (HSBM, 27, 2007, s. 484).

Ідучы за чэшкім перакладам, Скарына ў некаторых выпадках нават трансліюе ў свой пераклад не зусім вернае разуменне Вульгаты. Так, верш Экл. 8.16 прадстаўлены ў Венецыянскай Бібліі як

Ven. – *frozumiel rozdijelom kterzyž fe diegij na zemi.*

Амаль у той жа самай форме гэты фрагмент трапіў да Скарыны:

Skor. – *и зрозумел розделом ежеса деють на земли.*

Але ужо ў пазнейшай версіі Яна Мелантрыха, якая абапіралася на тую ж самую 4-ю рэдакцыю чэшскай Бібліі, бачым іншы пераклад:

Melan. – *frozuměl zanepřázdňenijm kteráz děgь na zemi,*

дзе форма *zanepřázdňenijm* (*zanepřázdňenie*) мае значэнне ‘занятак’ (*Vokabulár webový*. Elektronický zdroj).

Справа ў тым, што ў масарэцкім тэксце ў дадзенай пазіцыі стаіць габр. זָרָה з асноўным значэннем ‘справа, праца, клопат, апека’ (Blue letter Bible. Electronic resource). У LXX яно было перакладзена формаю *περίσπασμός*, назоўнікам-дэрыватам ‘занятак’ ад дзеяслова *περίσπασω*, які ў LXX мае значэнне ‘непакоіць’ і ў пасіве – ‘быць захопленым, занятым чым-н.’ (Słownik grecko-polski, IV 1962, s. 512). Таму ў Астрожскай Бібліі гэты фрагмент выглядае як

Ostrog. – *въдѣти попеченіе сътвореное на земли,*

дзе слова *попеченіе* мае не толькі значэнне ‘кляпач, апека’, але таксама ‘выкананне пэўных абавязкаў’ (SRYA XI–XVII vv., 17, 1991, s. 83).

У Вульгаце ж разгляданы верш выглядае наступным чынам:

Vulg. – *intelligerem distentionem quae versatur in terra.*

Адрозненне ў перакладах звязана з формай *distentionem*, якую можна разгледзець як ўзыходзячую, з аднаго боку, да *distentus* ‘пашырэнне, падзел’, з другога ж – да аманімічнага дзеепрыметніка ад дзеяслова *disteneo* ‘заняты, завалены’ (Dvoreckij, 2000, s. 260). Бліжэйшым да габрэйскага тэкста з’яўляецца другое значэнне, і менавіта яно прадстаўлена ў Вульгаце, але чэшскія перакладчыкі ўбачылі першае, і Скарына па прыкладзе Венецыянскай Бібліі рэалізаваў яго ў сваім тэксце.

Гэты, а таксама іншыя прыклады дазваляюць гаварыць, што Скарына, перадусім, трансліюе ў сваё выданне версію Венецыянскай бібліі, а Вульгата праступае праз яе як палімпсест. Напрыклад, у вершы Экл. 1.15 у скарынінскай Бібліі чытаем:

Skar. – *Превращенные людие стлжкостію направлены бывають.*

Гэта дакладная прэзентацыя чэскага арыгінала:

Ven. – *Przewráczej lidee ztíčzka napraweni býwagij.*

Аднак у Вульгаце бачым іншую версію:

Vulg. – *perversi difficile corriguntur,*

дзе *perversus* у першым значэнні азначае ‘крывы’ (Dvoreckij, 2000, s. 760).

Гэта адпавядае габр. מָוּלָד ad מוּלַד ‘рабіць крывым’ (Blue letter Bible. Electronic resource). Такое значэнне рэалізавана, напрыклад, у Віленскім старазапаветным зводзе – перакладзе, які ствараўся для патрэб яўрэйскай абшчыны:

Vil. – *кривое не може(т) са направити,*

а таксама ў Брэсцкай бібліі і ў Сымона Буднага, дзе пры перакладзе выкарыстоўваўся габрэйскі арыгінал:

Radz. – *Tho co ieft krzywego / nie może być wyprostowano;*

Bud. – *Co się skrzywilo niemoże się náprośćić.*

Аднак чэшскія перакладчыкі аддаюць перавагу, хутчэй, апошняму, пераноснаму значэнню лацінскага дзеепрыметніка ‘зваротны, перакручаны’, пры гэтым дадаючы лексему, адсутную ў Вульгаце – *ludzie*, што адразу ператварае разважанне аб неапраўнасці натуральнага ходу падзей у маральную сентэнцыю. І менавіта гэтая версія трапляе ў тэкст беларускага першадрукара.

Цяжка сказаць, ці карыстаўся Скарына менавіта Венецыянскай Бібліяй. Безумоўна, і час выдання, і дастатковая распаўсюджанасць сведчыць на яе карысць. Аднак у некаторых выпадках адрозненні скарынінскага тэксту выклікаюць пэўныя сумневы. Прывядзем толькі адзін прыклад. У выданні Скарыны верш Дан. 8.2 чытаецца наступным чынам:

Skar. – *видел есмь вовидении яко быти ми навратехъ Улаискихъ.*

Падобны, але не цалкам тоесны фрагмент знойдзем у Венецыянскай Бібліі:

Ven. – *widěl gfem v widienij že bych byl na branie Ulay.*

Больш падобны да скарынінскага, з пункту гледжання граматыкі, тэкст выяўляецца ў выдадзенай пазней чэшскай Бібліі Мелантрыха (1-е выданне – 1549 г.), якую Скарына не мог выкарыстоўваць, але якая грунтавалася на той жа чэшскай 4-ай рэдакцыі Святога пісання:

Melan. – *widěl gfem uwiděnj / yakobych byl na bráně Ulaytšké,*

Аднак паміж перакладам беларускага першадрукара і чэшскімі версіямі ёсць яшчэ адна розніца – на месцы ст.-чэш. *bran* ‘умацаванае месца’ (*Vokabulár webový. Elektronický zdroj*) Скарына ўбачыў беларускае і польскае *brama* ‘вароты’. І менавіта слова з такім значэннем было ў Вульгаце:

Vulg. – *vidi autem in visione esse me super portam Ulai,*

дзе слова *porta* ў якасці першага значэння мае менавіта значэнне ‘вароты’ (Dvoreckij, 2000, s. 598). Што ў дадзеным выпадку выкарыстоўваў Скарына: Вульгату або невядомы чэшскі рукапісны тэкст, дзе латынь атрымала больш дакладны пераклад, памылкова прадстаўлены ў друкаваных выданнях?

2.2. Фрагменты, якія дэманструюць супадзенні паміж царкоўна-славянскім тэкстам Святога пісання і перакладам Францыска Скарыны

У некаторых выпадках, аднак, Скарына, незадаволены чэшскім перакладам, аддае перавагу версіі Астрожскай Бібліі. Напрыклад, верш Экл. 9.3 (Vulg. – *corda filiorum hominum implentur malitia et contemptu in vita sua*) у Венецыянскай Бібліі перакладаецца як

Ven. – *a protož frdče syniow lidškých naplniena býwagij zlymi wieczmi u potupau za žywota fwého,*

дзе *potupa* адпавядае лац. *contemptus* ‘пагарда, грэбаванне’ (Dvoreckij, 2000, s. 288).

У беларускага першадрукара пры супадзенні амаль што ўсяго верша бачым у гэтай пазіцыі іншае слова:

Skar. – *сп(д)ца сыновъ людьскихъ наполнена бывають злостію и гордостію за живота своего.*

І менавіта форму *гордостію* можна ўбачыць у Астрожскай бібліі:

Ostrog. – *И сп(д)це снвъ члчскихъ испо(л)ниса лукавстіа и гордость и лествъ сп(д)цехъ ихъ.*

Хутчэй за ўсё, Скарына звяртаўся да царкоўнаславянскай версіі ў выпадку, калі ён перакладаў вершы, якія добра ведаў як ён сам, так і ягоны чытач. Так, напрыклад, у Венецыянскай Бібліі псалом 9.28 прадстаўлены як

Ven. – *pod iazyket geho ufyle a boleft.*

Скарына ж перакладае яго наступным чынам:

Skar. – *подъ лязыкомъ его трудъ и бользнь,*

г. зн. так, як было яшчэ ў першым славянскім перакладзе гэтай кнігі – Сінайскай псалтыры:

Sin. – *подъ ѣзыкомъ емоу тroudъ и бо(лѣ)знѣ.*

Гэтая формула *тroudъ и бо(лѣ)знѣ* – *уѣ* арыгінальнага масарэцкага тэксту – адпавядае грэчаскаму спалучэнню *κόπος και πόνος*, дзе *κόπος*, якое перакладае габр. *עָמַל*, мае значэнне ‘стомленаць, знясіленне, слабасць’, а таксама і ‘праца, цяжар’, а *πόμος* перадае габр. *עָנָו* ‘клопат, неспакой’ і азначае ‘праца, цяжар, напружанне, барацьба’ і ‘пакута, мука, гора, няшчасце, бедства, боль або хваробы’ (Blue letter Bible. Electronic resource). У праваслаўнай царкве Псалтыр больш за ўсе іншыя святыя кнігі выкарыстоўваецца пры богаслужэнні, такім чынам, на працягу некалькіх стагоддзяў уяўленне пра працу, якая асацыюецца з хваробай, фарміравала свядомасць вернікаў, і гэтую сувязь Скарына не мог парушыць.

Падобным чынам была захавана ў яго тэксце лексема *суета* як прэцэдэнтная намінацыя, значная для носьбітаў кніжнай культуры арэалу *Slavia Orthodoxa*:

Skar. – *суета над суетамі и все суетно,*

пры тым што ў Венецыянскай Бібліі выкарыстана іншая лексема:

Ven. – *Marnoft nad marnofti rzekl Eklefyafes. a wffeczky wiecy marnoft.*

У некаторых выпадках кантамінацыя Венецыянскай Бібліі і царкоўна-славянскага тэксту ў скарынінскай Бібліі дае падставу для вельмі цікавых разважанняў.

Так, верш Іоў 1.1 у Астрожскай Бібліі і ў Скарыны прадстаўлены падобным чынам:

Ostrog. – *бѣ члѣкъ тои, истиненъ непороченъ праведенъ, блѣгочестив, оудалася отвсакого зла дѣанія;*

Skar. *ибѣше человекъ тои непороченъ управеденъ благочестивъ, и истиненъ боиася бога оудалася от всакого зла дела.*

Ад тэксту Венецыянскай Бібліі скарынінскую версію адрознівае колькасць прэдыкацыйных атрыбутаў ва ўступнай частцы верша, паколькі першая адлюстроўвае тэкст Вульгаты, пар.

Ven. – *a byl ge ten muž prostý a uprzietý. a bog se boha. a odcházegе od zlého.*

Vul. – *et erat vir ille simplex et rectus ac timens Deum et recedens a malo.*

а тая – габрэйскі масарэцкі тэкст, Астрожская ж Біблія – LXX, дзе прыметнікам *истиненъ непороченъ праведенъ* (Ostrog.) адпавядаюць грэчаскія словы *ἀληθινός* ‘праўдзівы, сапраўдны, праўдзівы’, *ἀμεμπτος* ‘бездакорны, бездакорны, беззаганны’, *δίκαιος* ‘праведны, справядлівы, сумленны’.

Аднак Астрожская Біблія адрозніваецца і ад Генадзіеўскай, якая папярэднічала ёй, абпіраючыся на тую ж сімяонаўскую рэдакцыю:

Gen. – *бѣ члѣкъ тои, истиненъ непороченъ праведенъ, блѣгочст'ив оудалася отвсакого зла дѣанла.*

Адрозненні паміж Астрожскай і Генадзіеўскай Бібліямі ў гэтым вершы выражаны ў форме *блѣгочестивъ* (Ostrog.), таму што ў Генадзіеўскай Бібліі тут прысутнічае форма *блѣгочстивъ*. Пры гэтым цяжка сказаць, які варыянт лепш перадае арыгінал LXX, паколькі для грэч. *θεοσεβής* можна ў якасці адпаведнікаў указаць абодва гэтыя словы (Taylor, 2009, s. 274).

Ці можна тут назіраць магчымы ўплыў Бібліі Скарыны на Астрожскую Біблію (як гэта адзначаецца даследчыкамі для Песні Песняй (Aleksiev, 1999, s. 245), дзе таксама прадстаўлена форма *блгочестивъ*? Цяжка сказаць, паколькі ў Скарыны ёсць перасячэнні і з Венецыянскай Бібліяй, якія адсутнічаюць у Астрожскай.

3. Заключэнне

Прыведзеныя фрагменты служаць яшчэ адным прыкладам выкарыстання Францыскам Скарынам падчас перакладу 4-ай рэдакцыі чэшскай Бібліі, хутчэй за ўсё, у яе венецыянскім выданні. Аднак няма сумневу ў тым, што царкоўнаславянская сімяонаўская рэдакцыя біблейскага перакладу таксама прадстаўлена ў яго тэксе. Абодва гэтыя напрамкі работы дастаткова добра ўкладваюцца ў схему перакладчыцкай практыкі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы таго часу, дзе часта пры тлумачэнні выкарыстоўваліся сучасныя перакладчыку аўтарытэтныя версіі. Тая самая чэшская рэдакцыя ляжыць у аснове польскай каталіцкай Бібліі Леапаліты. Перакладчыкі Брэсцкай (Радзівілаўскай) Бібліі, абвясчаючы прымяненне габрэйскага (масарэцкага) тэксту, карысталіся жэнеўскім выданнем Жана Кальвіна. У іх пераклад, хутчэй за ўсё, зазіраў і Сымон Будны.

Магчыма, архаічнасць сімяонаўскай рэдакцыі царкоўнаславянскага тэксту Бібліі, асобныя фрагменты якога ўзыходзяць яшчэ да вузкага канона стараславянскіх тэкстаў (г.зн. да перакладу Прэслаўскай кніжнай школы), заахвоціла Скарыну звярнуцца да іншай, больш сучаснай версіі – чэшскага перакладу. Аднак, у яго меўся свой вопыт кніжнай мовы, сфарміраваны праваслаўнай адукацыяй. Таму для яго „адны элементы аказваліся больш звыклымі, іншыя менш звыклымі, адны – больш кніжнымі, іншыя – менш кніжнымі. Ствараўся свайго роду стылістычны кантынуум, прычым відаць, што ў ім месца некаторых элементаў магло быць розным у розных носьбітаў; зрэшты, з той прычыны, што асноўны корпус кніжных тэкстаў (Псалтыр, Евангелле, Апостал, богаслужбовыя тэксты) меў агульнае значэнне, такія адрозненні насілі прыватны характар” (Živov, 2004, s. 58).

З-за гэтага ў пераклад Скарыны траплялі не толькі граматычныя элементы царкоўнаславянскай мовы, пра што неаднаразова пісалася, але і часта ўжывальныя лексічныя элементы і ўстойлівыя спалучэнні. У выніку ўзнікаў т.зв. гібрыдны тэкст, дзе змешванне элементаў адбывалася не толькі на граматычным узроўні, але і на лексічным, і побач з лексікай, якая з’явілася пад уплывам чэшскага тэксту, былі прадстаўлены агульныя элементы царкоўнаславянскага біблейскага перакладу.

REFERENCES

Sources

- Bud. – *Biblia, to iest księgi Starego i Nowego przymierza z nowu z ięzyka ebrejskiego, greckiego, łacińskiego prełożona z predmową S. Budnego, jako tłumacza.* (1570/1570-72). Nieśwież, 1570; Zasław, 1570-72.
- Genn. *Gennadievskáâ bibliâ* [Геннадиевская библия] (1499).
- LXX – Rahlfs, Alfred (ed.). (1979). *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes.* Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Melan. – *Bibli Czeska.* Ed. 2. (1557). Praha, 1557.
- Ostrog. – *Bibliâ.* (1581). Ostrog [Библия. (1581). Острог].
- Sin. – Sever'ânov, Sergej. (1954). *Sinajskaâ psalmyr'.* Graz: Akademische Druck-U. Verlagsanstalt [Северьянов, Сергей. (1954). Синайская псалтырь].
- Skar. – *Bivlia ruska.* Faksimil'nae ŹznaŹlenne Biblii, vydadzenaj Francyskam SkarynaŹ Ź 1517–1519 g.g. U 3 t. (1991). Minsk: BielSE [Бивлия руска. Факсимильнае ŹзнаŹленне Бібліі, выдадзенай Францыскам Скарынаю Ź 1517–1519 г.г. В 3 т. (1991). Мінск: БелСЭ].
- Ven. – *Biblij Česká W Benátkach tisst'ená.* (1506). Venezia.
- Vil. – Altbauer, Moshe, Taube, Moshe. (1992). *The Five Biblical Scrolls in a Sixteenth-Century Jewish Translation into Belorussian (Vilnius Codex 262).* Jerusalem: The Israel Academy of Sciences and Humanities.
- Vulg. – Fischer Bonifatius et al. (eds.). (1994). *Biblia sacra, iuxta latinam vulgatam versionem.* Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

Studies

- Alekseev, Anatolij. (1999). *Tekstologiâ slavânskoj Biblii.* Köln; Weimar; Wien; Böhlau; Sankt-Peterburg. (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Neue Folge, Reihe A: Slavistische Forschungen 24) [Алексеев, Анатолий. (1999). *Текстология славянской Библии*].
- Blue letter Bible [(Electronic resource 1)]. Mode of access: (<https://www.blueletterbible.org/lang/lexicon/lexicon.cfm?Strongs=H3650&t=KJV>) (date of access: 22.02.2023).
- Brown, Fransis, etc. (1951). *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament.* Oxford: Clarendon, 1906. Corrected by G.R. Driver, Oxford: Clarendon.
- Bulyka, Alâksandar i in. (1990). *Mova vydannâŹ Francyska Skaryny.* Minsk: Akademiâ Navuk Belarusi, Īnstytut movaznaŹstva imâ Ākuba Kolasa [Булька, Аляксандар і ін. (1990). *Мова выданняŹ Францыска Скарыны*. Мінск: Акадэмія Навук Беларусі, Інстытут мовазнаŹства імя Якуба Коласа].
- Dvoreckij, Iosif. (2000). *Latinsko-russkij slovar'.* Moskva: Russkij âzyk. [Дворецкий, Иосиф. (2000). *Латинско-русский словарь*. Москва: Русский язык].
- Florovskij, Antonij. (1946). *Češskaâ Bibliâ v istorii russkoj kul'tury i pis'mennosti, Sbornik filologický,* 12, s. 153–258. [Флоровский, Антоний. (1946). Чешская Библия в истории русской культуры и письменности, *Sbornik filologický,* 12, с. 153–258].
- HSBM – *Gistaryčny sloŹnik belaruskaj movy,* vup. 27. (2007). Minsk: Belarускаâ navuka [Гістарычны слоŹнік беларускай мовы, вып. 27. (2007). Мінск: Беларуская навука]

- Lange, John P. (1872). *Lange's Commentary on the Holy Scripture (Vol. 3: Job to Ecclesiastes): Commentary on the Holy Scriptures, Critical, Doctrinal and Homilectical*. New York: Charles Scribner's sons.
- Naumov, Aleksandr. (2012). Perevody Franciska Skoriny v kontekste cerkovnoslavjanskogo perevoda Biblii. V: *Translation and Tradition in „Slavia Orthodoxa”* (s. 10–24) (eds. V. Izmirlieva, B. Gasparov). Zürich: Lit Verlag. (Slavische Sprachgeschichte, 5) [Наумов, Александр. (2012). Переводы Франциска Скорины в контексте церковнославянского перевода Библии. В: *Translation and Tradition in „Slavia Orthodoxa”* (s. 10–24) (eds. V. Izmirlieva, B. Gasparov)]. Zürich: Lit Verlag. (Slavische Sprachgeschichte, 5)].
- Nemirovskij, Evgenij. (1990). *Francisk Skorina*. Minsk: Belarus' [Немировский, Евгений. (1990). *Франциск Скорина*. Минск: Беларусь].
- Rashi (Electronic resource). *The Complete Jewish Bible with Rashi Commentary*. Mode of access: The Complete Tanakh (Tanach) – Hebrew Bible – Tanakh Online – Torah – Bible (chabad.org). (dostęp: 20.02.2023).
- Šemâkin, Ivan (red.). (1990). *Francisk Skorina i ego vremâ. Ènciklopedičeskij spravočnik*. Minsk: Belorusskaâ sovetskaâ ènciklopediâ [Шемякин, Иван (ред.). (1990). *Франциск Скорина и его время. Энциклопедический справочник*. Минск: Белорусская советская энциклопедия].
- Słownik grecko-polski*. (1962). T. I–IV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1962.
- ŚRYA XI–XVII vv. (1982). *Slovar' ruskogo âzyka XI–XVII vv. (1975–...)*. Вып. 1–... Moskva: Nauka (izd. prodolzhaetsâ). [*Словарь русского языка XI–XVII vv. (1975–...)*. Вып. 1–... Москва: Наука (изд. продолжается).]
- Taylor, Bernard A. (2009). *Analytical Lexicon to the Septuagint*: Expanded Edition. Peabody: Hendrickson Publishers.
- Temčîn, Sergej. (2020). Skorina i Piko della Mirandola: Predislovie k 4-j Knige Ezdry Manačinskogo biblejskogo svoda 1575–1577 godov i češkaâ Bibliâ Melantriha 1556. [Темчин, Сергей. (2020). *Скорина и Пико дельла Мирандола*: Предисловие к 4-й Книге Ездры Маначинского библейского свода 1575–1577 годов и чешская Библия Мелантриха 1556]. *Slavica Slovaca*, 55(3), s. 479–481.
- Tolstoj, Nikita. (1988). Vzaimootnošenie lokal'nyh tipov drevneslavjanskogo literaturnogo âzyka pozdnego perioda (vtoraâ polovina XVI–XVII v.). V: Nikita Tolstoj, *Istoriâ i struktura slavjanskikh literaturnykh âzykov* (s. 52–87). Moskva: Nauka. [Толстой, Никита. (1988). Взаимоотношение локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода (вторая половина XVI–XVII в.). В: Никита Толстой, *История и структура славянских литературных языков* (с. 52–87). Москва: Наука].
- Vladimirov, Petr. (1888). *Doktor Francisk Skorina, Ego perevody, pečatnye izdaniâ i âzyk*, Sankt-Peterburg: Tipografiâ Imperatorskoj Akademii nauk. [Владимиров, Петр. (1888). *Доктор Франциск Скорина. Его переводы, печатные издания и язык*, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук].
- Vokabulár webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. (2006–2020). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. Pobrano z: <https://vokabular.ujc.cas.cz> (dostęp: 22.02.2023).

Živov, Viktor. (2004). *Očerki istoričeskoj morfologii russkogo âzyka XVII–XVIII vekov*. Moskva: Âzyki russkoj kul'tury [Живов, Виктор. (2004). *Очерки исторической морфологии русского языка XVII–XVIII веков*. Москва: Языки русской культуры].

SUBMITTED: 12.06.2023

ACCEPTED: 25.11.2023

PUBLISHED ONLINE: 1.02.2024

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Alla Kozhinowa – Polska, Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN; profesor, dr hab.; *specjalność*: językoznawstwo; *zainteresowania naukowe*: historia języków słowiańskich, języki słowiańskie mniejszości narodowych Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczypospolitej Polskiej, etnolingwistyka, translatoryka, język polski jako obcy.

Adres: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, al. Mickiewicza 31, 31–120 Kraków

Wybrane publikacje:

1. Kozhinowa Alla. (2009). *Slavânskie biblejskie perevody v leksičeskom i grammatičeskom aspektah*. Minsk: Pravo i èkonomika.
2. Kozhinowa A. (2020). Features of the Biblical Translations Made on the Territory of the Crown of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania in the 16th Century, *Studia Białorusienistyczne*, 14, pp. 235–247.
3. Kozhinowa Alla. (2022). *Tefsir Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego: XVI-wieczny przekład Koranu na język polski. Wydanie krytyczne zabytku polskiej kultury narodowej. T. 1: Komentarz filologiczno-historyczny*. J. Kulwicka-Kamińska, Cz. Łapicz (red.). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika.
4. Kozhinowa, Alla. (2023). Badanie skojarzeniowe jako sposób na wyjaśnienie przyczyn błędów popełnianych przez uczących się języka polskiego jako obcego. *Poradnik językowy*, 1, s. 73–84.
5. Kozhinowa, Alla. (2023). Aksjologiczne pojęcie *dusza* w białoruskim języku i kulturze. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 35, s. 283–297.